

KWESTIE NARODOWOŚCIOWE NA BAŁKANACH JAKO PRZYKŁAD KONFLIKTU CYWILIZACYJNEGO – WYBRANE ZAGADNIENIA

Anna JAGIEŁŁO-SZOSTAK

* *Institut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski*
e-mail: anna.jagiello-szostak@handlowa.eu

Artykuł wpłynął do redakcji 10.11.2012 r., Zweryfikowaną i poprawioną wersję po recenzjach i korekcie otrzymano w styczniu 2013 r.

Na obszarze Bałkanów ścierają się wpływy trzech cywilizacji. Wojna w latach 90. XX w. i rozpad wielonarodowościowej Jugosławii uwidoczniły istnienie zadawnionych konfliktów między cywilizacją prawosławną, cywilizacją zachodnią oraz cywilizacją islamską (np. spór serbsko-chorwacki czy muzułmańsko-serbski).

Obecnie potencjalnymi punktami zapalnymi są:

- w Serbii-Wojwodina ze znaczną mniejszością węgierską oraz dążący do autonomii muzułmański Sandżak,*
- trudne współistnienie w jednym państwie Bośni i Hercegowinie trzech narodów: Muzułmanów Serbów i Chorwatów,*
- kwestia mniejszości tureckiej i Pomaków w Bułgarii.*

Podziały te spowodowane są występowaniem różnic historycznych, językowych, religijnych, kulturowych i narodowościowych. Odmienność ta sprawia, że narodom i mniejszościom narodowym, zamieszkującym region Bałkanów, trudniej jest się integrować, co przejawia się w chęci tworzenia własnych autonomii lub dążeniu do stworzenia własnych jednolitych narodowościowo obszarów. Poszczególne kraje wspierane są również politycznie w obrębie kregów cywilizacyjnych, np.: Bośniaccy Muzułmanie przez kraje arabskie, Serbia przez Rosję, a Chorwacja przez UE i Watykan.

Słowa kluczowe: *Bałkany, Bułgaria, była Jugosławia, konflikt narodowościowy, muzułmanie, zderzenie cywilizacji*

WSTĘP

Na Bałkanach¹ – przysłowiowej beczce prochu – ścierają się wpływy trzech cywilizacji. Wojna w latach 90 – tych XX w. i rozpad wielonarodowościowej Jugosławii uwidoczniły istnienie tarć między cywilizacją prawosławną, cywilizacją zachodnią oraz

¹ Bałkany obejmują państwa takie jak: Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Kosowo, Macedonia, Albania, Rumunia, Bułgaria, Grecja oraz europejska część Turcji. Na potrzeby artykułu omówione zostaną głównie kraje b. Jugosławii, Bułgaria i Grecja.

cywilizacją islamską. Artykuł jest próbą analizy potencjalnych punktów zapalnych w regionie w kontekście konfliktu cywilizacyjnego. Poruszane kwestie dotyczą między innymi: prawosławnej Serbii; Bośni i Hercegowiny, gdzie widoczny jest podział na prawosławnych Serbów, katolickich Chorwatów i Muzułmanów. Ostatnia kwestia dotyczy mniejszości tureckiej i Pomaków w Bułgarii. Na podstawie koncepcji Samuela P. Huntingtona, związanej ze zderzeniem cywilizacji, stosunki narodowościowe zostały przedstawione jako wyraz stosunków międzycywilizacyjnych².

1. JUGOSŁAWIA JAKO PRZYKŁAD KONFLIKTU CYWILIZACYJNEGO

W polskiej literaturze pojawia się coraz więcej opracowań³ dotyczących konfliktów narodowościowych na obszarze byłej Jugosławii, a zwłaszcza tych tłumaczących historyczne i polityczne przyczyny jej rozpadu. Niewątpliwie do głównych czynników dezintegrujących państwo zaliczyć można kryzys ekonomiczny (m.in. nierównomierne rozłożenie środków finansowych na sześć republik istniejących w latach 1945-1992), niezadowolenie grup narodowych i rosnący etnonacjonalizm, spory o kształt państwa: czy powinno być federacją czy też państwem scentralizowanym. Dodatkowo do upadku Jugosławii przyczynił się system rządów tzw. narodowego komunizmu. Momentem przełomowym w 1980 r. stała się śmierć przywódcy Josipa Broz Tito, po którym nie zdołano dokonać podziału władzy w ramach walczących przedstawicieli republik. Wśród kolejnych czynników destabilizujących państwo wymienić należy m.in. wspieranie secesji dwóch najbogatszych republik Słowenii i Chorwacji przez państwa zachodnie. Kolejnym problemem był konflikt serbsko – albański o przynależność Kosowa. Niemniej jednak wspomniane aspekty miały znaczny wpływ na kształtowanie się konfliktów cywilizacyjno-kulturowych na obszarze dzisiejszych państw postjugosłowiańskich.

W związku z powyższym należy zwrócić uwagę na wzajemne oddziaływanie trzech cywilizacji⁴, które może być jedna z odpowiedzi na pytanie dlaczego państwo jugosłowiańskie się rozpadło. S.P. Huntington pisze: Wielka linia historyczna (jak nazywa ją autor *Zderzenia cywilizacji*) pochodzi z czasów podziału cesarstwa rzymskiego w IV wieku i utworzenia Świętego Cesarstwa Rzymskiego w wieku X. Przebiega mniej więcej w tym samym miejscu od co najmniej pięciuset lat”. Dalej czytamy: w „byłej

² Za sprawą artykułu Samuela P. Huntingtona pt. *Zderzenia Cywilizacji* z 1993 r. teoria ta zaczęła cieszyć się ogromnym zainteresowaniem badaczy. Oprócz wspomnianego autora, kwestią teorii cywilizacji zajmowali się lub zajmują: Arnold J. Toynbee (*Wojna i cywilizacja*), Oswald Spengler (*Zmierzch zachodu*), Feliks Koneczny (*O wielości cywilizacji*), Maciej Giertych (*Wojna cywilizacji w Europie*), Agnieszka Kołakowska (*Wojny kultur i inne wojny*), Rafał Kowalczyk (*Podstawy cywilizacji europejskiej*), Oriana Fallaci (*Wywiad z samą sobą. Apokalipsa, Siła rozumu czy Wściekłość i Duma*).

³ M.Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, M.J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943-1991. Powstanie – przekształcenia – rozkład*, Warszawa 2004, E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008. Z opracowań zagranicznych wymienić należy M. Glenny, *The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers*, London 2000, M. Glenny, *The Fall of Yugoslavia*, London 1996, A. Pavković, *The Fragmentation of Yugoslavia. Nationalism in a Multinational State*, Sydney 1996, S.P. Ramet, *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the War for Kosovo*, Westview Press 1999 i inne.

⁴ Według autora *Zderzenia cywilizacji* wyróżnić możemy osiem cywilizacji (czyli największych jednostek kulturowych): cywilizacja chińska, japońska, hinduistyczna, prawosławna, islamska, zachodnia, latynoamerykańska i ewentualnie cywilizacja afrykańska. S.P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji*, Warszawa 2001, s. 49-54.

Jugosławii biegnie wzdłuż granicy między Słowenią i Chorwacją a pozostałymi republikami. Na Bałkanach pokrywa się z historyczną granicą między Austro-Węgrami a Imperium Osmańskim. Zauważa także, iż granica Chorwacji jest w istocie granicą Europy. Cała linia: „Jest kulturową granicą Europy, a w świecie po zakończeniu zimnej wojny stanowi polityczną i gospodarczą rubież Europy i Zachodu”⁵. Geopolityczna teoria S. P. Huntingtona ma także swoich krytyków, którzy między innymi zarzucają autorowi fałszowanie rzeczywistości (Harald Muller), prostotę koncepcji „zderzenia cywilizacji”, niedokładność oraz sztuczność podziału na osiem cywilizacji (Francis Wheen), przedstawianie cywilizacji i tożsamości tym, czym nie są, czyli zamkniętymi podmiotami oraz pomijanie współzależności między kulturami (Edward W. Said)⁶.

Podobnie do S.P. Huntingtona twierdzi B. Zieliński, który wskazuje na fakt, iż „ambiwalencja wielu różnorodnych opinii dotyczących Bałkanów jest pochodną istoty bałkanizmu, który oscyluje pomiędzy orientalizmem i okcydentalizmem, gdyż Europa sytuuje Zachód w opozycji do Bałkanów”⁷. Ponadto opinię o Jugosławii wyraża chorwacki historyk Dušan Bilandžić, który uważa ją za konglomerat nie trzech, a nawet czterech kręgów cywilizacyjnych: bizantyjskiego, islamskiego, śródziemnomorskiego i środkowoeuropejskiego⁸. Podobnie jest z całym Bałkanami.

Po rozpadzie systemu zimnowojennego polityka przekształcała się według linii podziału między kulturami⁹, a uskoki między cywilizacjami stały się głównymi liniami konfliktów. Jugosławia jest przykładem kraju rozszczerzonego (*cleft country*)¹⁰. Konflikt w byłej Jugosławii z lat dziewięćdziesiątych był przykładem zderzenia cywilizacyjnego i stanowił wstęp do dalszych podziałów nie tylko w Jugosławii, ale także na Bałkanach. Chorwacja i Słowenia są reprezentantami cywilizacji zachodniej o korzeniach rzymsko katolickich. Słowenia jest członkiem Unii Europejskiej i NATO a Chorwacja stała się członkiem NATO, w 2009 r. oraz stara się o wstąpienie do UE. W czasie konfliktu państwa te wspierane były przez Stany Zjednoczone oraz kraje Europy Zachodniej, takie jak Niemcy, Watykan, Francja, czy Wielka Brytania. Państwa te można uznać za kontynuatora wartości zachodnich. Z kolei Serbia, Czarnogóra i Macedonia należą do cywilizacji prawosławnej i wschodniej. W czasie konfliktu próbowała je wspierać Rosja, Grecja, Ukraina i Bułgaria. Bośnia i Hercegowina i Kosowo należą do

⁵ S.P. Huntington, op.cit., s. 232, 415. *Wielka linia od północy biegnie wzdłuż dzisiejszej granicy między Finlandią a Rosją, następnie wzdłuż granic państw bałtyckich z Rosją, przez zachodnią Białoruś, przecina Ukrainę dzieląc ją na unicki zachód i prawosławny wschód, potem Rumunię, gdzie oddziela Transylwanię z katolicką węgierską ludnością od reszty kraju aż do wspomnianej już byłej Jugosławii* S.P. Huntington, op. cit., s. 232-233.

⁶ *Zderzenie cywilizacji. Sąd nad teorią Samuela Huntingtona*, pod red. P. Marczewski, P. Świerzak, Warszawa 2006, s. 23, 29, [online]. [dostęp: 23.12.2011]. Dostępny w Internecie: http://psz.pl/images/stories/strefa/psz.pl_zderzenie_cywilizacji.pdf; E.W. Said, *The Clash of Ignorance*, [online]. [dostęp: 23.12.2011]. Dostępny w Internecie: www.thenation.com/article/clash-ignorance?page=0,2.

⁷ B. Zieliński, *Serbowie na ziemi*, [w:] *Tygiel kultury* pod red. Z. W. Nowak, nr 7-9, Łódź 2003, s. 16.

⁸ D. Bilandžić, *Nasljeđe prošlosti i budućnosti odnosa južnoslovenskih naroda i država* [w:] *Dijalog povjesničara – istoričara*, pod red. H-G Fleck, I. Graovac, br. 2, Zagreb 2000, s. 43.

⁹ W czasie zimnej wojny istniały bloki polityczne, w których państwa zrzeszały się na zasadzie preferencji ideologicznych i bezpieczeństwa. Po rozpadzie systemu zimnowojennego zaczęły powstawać bloki (wspólnoty) kulturowe, w których tożsamość odgrywa dominującą rolę. S.P. Huntington, op. cit., s. 174-175.

¹⁰ Ibidem, s. 175.

cywilizacji islamskiej wspieranej przez Turcję, Iran, Liban czy Arabię Saudyjską. Powyższe podziały przyczyniły się do konfliktów narodowościowych, wśród których wyróżnić możemy konflikty: serbsko-chorwacki, serbsko-albański, serbsko-węgierski, macedońsko-albański, grecko-albański oraz serbsko-muzułmański, chorwacko-muzułmański, chorwacko-serbski rozgrywające się w BiH.

2. RÓŻNICE RELIGIJNE, NARODOWOŚCIOWE I JĘZYKOWE NA BAŁKANACH

Różnice międzycywilizacyjne na Bałkanach wynikają zwłaszcza z odmiennych uwarunkowań historycznych i politycznych. Na opisywane państwa wpływała wielowiekowa dominacja mocarstw, takich jak: Imperium Osmańskie, Imperium Habsburgów (później Austro-Węgry) czy próba utrzymania wpływów przez Rosję, zwłaszcza w XIX w., na obszarze Bułgarii. Taki stan rzeczy determinował dalsze podziały językowe, kulturowe, religijne i narodowościowe. Oba imperia wywierały olbrzymi nacisk na przyjęcie bądź odrzucenie danego wyznania i kultury. Poniżej zestawione zostały dane dotyczące Bałkanów (bez Turcji), co ma zobrazować zróżnicowanie religijne, językowe i narodowościowe.

Istnienie trzech religii, katolickiej, prawosławnej i islamskiej w podanych proporcjach jest odzwierciedleniem wpływów mocarstw i przedstawić można je następująco: katolicy stanowią obecnie w Chorwacji 87,8%, w Słowenii 57,8%, w Bośni i Hercegowinie – 15%, w Albanii – 10%, w Czarnogórze 5,5% i w Serbii 3,5%. Prawosławni większością są w Grecji 98%, Serbii 85%, Bułgarii 82,6%, Czarnogórze 74,2%, Macedonii 64,7%. W Bośni i Hercegowinie stanowią 31%, Albanii 20%, w Chorwacji 4,4% i w Słowenii 2,4%. Muzułmanie najsilniejszą grupą są w Kosowie 92%, Albanii 70%, Bośni i Hercegowinie 40%, w Macedonii jest ich 33,3%, w Czarnogórze stanowią 17,7%, w Bułgarii 12,2%, w Serbii 3,2%, w Słowenii 2,3%, w Chorwacji i Grecji 1,3%¹¹.

Różnice narodowościowe w poszczególnych krajach są odzwierciedleniem dominacji tureckiej lub austro-węgierskiej i wyglądają następująco: Bośnia i Hercegowina – Bośniacy 48%, Serbowie 37%, Chorwaci 14,6%. Chorwacja – Chorwaci 89,6%, Serbowie 4,5%. Słowenia – Słoweńcy 83,1%, Serbowie 2%, Chorwaci 1,8% i Bośniacy 1,1%. Serbia – Serbowie 82,9%, Węgrzy 3,9%, Romowie 1,4%, Jugosłowianie 1,1%, Bośniacy 1,8%, Czarnogórcy 0,9%. Macedonia – Macedończycy 64,4%, Albańczycy 25,2%, Turcy 3,9%, Romowie 2,7%, Serbowie 1,8%. Kosowo – Albańczycy 92%, Serbowie 5% i inne narodowości 3%. Czarnogóra – Czarnogórcy 43%, Serbowie 32%, Bośniacy 8%, Albańczycy 5%. Grecja – Grecy 93%, inni 7% (oznacza obywatelstwo), Albania – Albańczycy 95%, Grecy – 3%, Bułgaria – Bułgarzy 83,9%, Turcy – 9,4%¹². Słowenia, Chorwacja i Grecja są najbardziej jednolite narodowościowo.

Różnice językowe, a co za tym idzie kulturowe i cywilizacyjne, dzieliły słowiańszczyznę południową, ale także Bałkany, na Slavia Orthodoxa (Rosja, Ukraina, Białoruś, Serbia, Macedonia, Bułgaria) i Slavia Latina (Polska, Czechy, Słowacja, Łu-

¹¹ The World Factbook, [online]. [dostęp: 10.07.2011]. Dostępny w Internecie: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hr.html>.

¹² The World Factbook, [online]. [dostęp: 10.07.2011]. Dostępny w Internecie: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hr.html>.

życe, Słowenia, Chorwacja), które stanowiły dwie strefy kulturowe. Pierwsza, grecko-bizantyńska z alfabetem cyrylicy należąca do cywilizacji prawosławnej. Język staro-cerkiewno-słowiański (głagolica) używany był głównie przez Słowian wschodnich natomiast Słowianie zachodni używali go do XIII wieku¹³. W bizantyjskiej sferze kulturowo-cywilizacyjnej języki narodowe kształtowały się dopiero w XIX wieku. Druga, łacińsko-rzymska – należąca do cywilizacji zachodniej – z alfabetem łacińskim¹⁴. Zauważyć trzeba, że na zachodzie języki narodowe kształtowały się szybciej niż na wschodzie. Islam pojawił się na Bałkanach w XIII wieku, co doprowadziło do przenikania języka tureckiego i islamizacji żywiołu głównie słowiańskiego. Dzisiaj w języku bułgarskim, serbskim, macedońskim spotykamy wiele turcyzmów. Tam gdzie panowały Austro-Węgry (cywilizacja zachodnia), m.in. Słowenia, Chorwacja, serbska Wojwodina widoczne są liczne germanizmy.

3. OBECNE PUNKTY ZAPALNE

Obecnie potencjalnymi punktami zapalnymi są: w Serbii-Wojwodina ze znaczną mniejszością węgierską oraz dążący do autonomii muzułmański Sandżak; trudne współistnienie w jednym państwie Bośni i Hercegowinie trzech narodów: Muzułmanów Serbów i Chorwatów; kwestia mniejszości tureckiej i Pomaków w Bułgarii.

3.1. Serbia. Wojwodina i Sandżak

Wojwodinę zamieszkuje 2 031 992 (co stanowi 27,1% ludności Serbii), z czego Serbów jest 1.321.807, a Węgrów 290.207, tym samym Węgrzy w Wojwodinie stanowią 14,3%¹⁵. Podział na katolickich Węgrów i prawosławnych Serbów niejednokrotnie doprowadzał do incydentów między Węgrami a Serbami. Jednym z problemów było wypisywanie antywęgierskich haseł (np. „Śmierć Węgrom”) m.in. w Suboticy, Bečeju czy Sremskiej Kamenicy. Dochodziło także do bójek między młodzieżą serbską i węgierską w Suboticy czy w Temerynie. Liderzy mniejszości węgierskiej uważają, że takich incydentów byłoby mniej, gdyby w policji tego regionu pracował odpowiedni procent Węgrów, czyli 15, a nie 5 procent¹⁶. Obawę budzić mogą także ruchy nacjonalistyczne np. *Młodzieżowy Ruchu 64 Żupani*¹⁷ z Węgier. Na zebraniu w miasteczku Mali Idoš w 2004 r. rozdawano mapy z nakreślonymi Wielkimi Węgrami, które obejmowały tereny połowy Wojwodiny¹⁸.

¹³ Staro-cerkiewno-słowiański (głagolica) używany był na obszarze państwa wielkomorawskiego, a jego ślady odnalezione zostały także w XIV-wiecznym klasztorze Emaus w Pradze oraz w Krakowie i Oleśnicy.

¹⁴ Głagolica i cyrylica używana była w Słowenii w XIX w., w Dubrowniku w XVI w. jako korespondencja dyplomatyczna, w Splicie w XVIII w.) Przenikanie cyrylicy i łacinki zaobserwować też możemy na pograniczu polsko – białoruskim (katechizm dla dzieci pisany po polsku ale rosyjską, cyrylicą).

¹⁵ *Vlada Autonome Pokrajine Vojvodine*, [online]. [dostęp: 14.07.2011]. Dostępny w Internecie: www.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=100&Itemid=68; *Стамучмуку годишњак Србије и Црне Горе*, Beograd 2005, s. 29.

¹⁶ *Ljudska Prava u Srbiji i Crnoj Gori 2004*, op. cit., s. 310-311.

¹⁷ *Młodzieżowy Ruch 64 Żupani* (srb.*Omladinski pokret 64 Županije*) – węgierska neonazistowska organizacja. R. Kukobati, *Nacionalisti Sajnaju velikiu Mađarsku, Glas javnosti*, [online]. [dostęp: 10.12.2010]. Dostępny w Internecie: <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu> i *64 Vármegye Ifjúsági Mozgalom*; <http://www.hvim.hu/>.

¹⁸ *Ljudska Prava u Srbiji i Crnoj Gori 2004*, Beograd 2005, s. 311-312.

Ogłoszenie przez Kosowo niepodległości w 2008 r. rozpoczęło ponownie dyskusję o dążenie mniejszości węgierskiej do coraz szerszej autonomii. Od początku lat dziewięćdziesiątych pojawiło się kilka takich projektów: *Porozumienie o politycznych i prawnych ramach samorządu Wojwodiny i narodowych wspólnot Wojwodiny* ogłoszone w Budapeszcie przez sześć partii Węgrów z Wojwodiny, *Memorandum o samorządzie Węgrów, którzy żyją w Republice Serbii* z 1992 r. (obejmowało tzw. trzystopniową autonomię: personalną (PA), terytorialną (Węgierski Okręg Autonomiczny – MAO) oraz lokalny samorząd węgierski (ponownie zaproponowane w 1995 r.). Projekt porozumienia o politycznych ramach samorządu w Wojwodinie. Kolejny projekt autonomii mniejszości węgierskiej powstał w 2008 r. w Suboticy gdzie trzy partie węgierskie przedstawiły *Wspólną koncepcję autonomii partii węgierskich z Wojwodiny*¹⁹. We wstępie zaznaczono, iż projekt personalnej i terytorialnej autonomii, który bierze pod uwagę interesy wspólnoty węgierskiej w Wojwodinie, jednocześnie szanuje terytorialną integralność i porządek konstytucyjny Serbii. Żądania węgierskie niepokoją, gdyż podobne dążenia prezentowane są przez tę mniejszość na Słowacji i w Rumunii.

W przeciwieństwie do najbogatszego regionu Serbii – Wojwodiny, Sandżak jest wielonarodowościowym i jednym z najbiedniejszych regionów położonym na pograniczu Serbii i Czarnogóry²⁰. Największą grupą narodową są tam muzułmanie, którzy stanowią 60% ogółu społeczeństwa. W 1992 r. odbyło się referendum w sprawie samostanowienia Sandżaku, a w 1993 r. muzułmanie z Sandżaku ogłosili memorandum w sprawie statusu tego regionu i jego powrotu do granic sprzed 1912 r., czyli sprzed podzielenia go między Serbię i Czarnogórę. Podobnie jak w Bośni i Hercegowinie w 1993 r., podczas obrad parlamentu bośniackiego postanowiono, iż określenie Muzułmanin zastąpi nazwa Boszniak (Bošnjak)²¹. W 2010 r. w Nowym Pazarze wznowiono prace Rady Narodowej Sandżaku (Narodno veće Sandžaka, NVS), której celem jest ogłoszenie autonomii tego regionu. Prezes Komisji ds. odnowienia NVS Džemail Suljević stwierdził, że „Sandżak nie jest serbską, ani czarnogórską kolonią tylko należy do wszystkich jego obywateli i w przyszłości decyzje nie mogą być podejmowane wbrew jego woli”. Autonomiczny Region Sandżaku po stronie Czarnogórskiej obejmowałby miasta Pljevlja, Bijelo Polje, Berane, Andrijevicu, Plav i Rožaje, a po stronie Serbskiej Novi Pazar, Tutin, Sjenicu, Prijepolje, Novu Varoš i Priboj. Ponadto w Serbii rywalizują dwie wspólnoty muzułmańskie. Do schizmy doszło w 2007 r. Mufti Muamer Zukorlić, uważa Sarajewo za duchowe centrum muzułmanów z obszaru byłej Jugosławii, a mufti Adem Zilkić jest zwolennikiem niezależności od Sarajewa. Pierwszy popiera jak najszybsze utworzenie autonomii Sandżaku²².

¹⁹ *Zajednički koncept autonomije Stranaka Vojvodinskih Mađara*, [online]. [dostęp: 10.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.autonomija.info/zajednicki-koncept-autonomije-stranaka-vojvodinskih-madara.html>.

²⁰ Sandżak został odłączony od bośniackiego elajetu decyzją Kongresu Berlińskiego z roku 1878. Do 1912 r. wchodził w skład Imperium Osmańskiego. Po wojnach bałkańskich podzielony został między Serbię i Czarnogórę. Zob. *Sandžak identitet u proceptu starog i novog*, pod red. S. Bierko, Beograd 2008, s. 51 i inne.

²¹ *Muzułmanie w Europie* pod red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 118 i M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 156-157.

²² *Cilj: autonomia Sandžaka*, Večernje novosti, [online]. [dostęp: 14.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:296252-Cilj-autonomija-Sandzaka>; *Sandžak: Inevitable Radicalization*, Helsinki Bulletin, no. 40, September 2009, <http://www.helsinki.org.rs/doc/HB->

Destabilizacja Sandżaku wynika z silnego poczucia tożsamości narodowej Boszniaków i współpracy z BiH oraz kultywowania tradycji islamskich i języka bośniackiego. Ponadto reis – ul – ulema Islamskiej Wspólnoty (Islamska Zajednica, dalej – IZ) Bośni i Hercegowiny Mustafa Cerić²³, na spotkaniu z wiernymi w Tuzinie stwierdził, że Boszniacy z Bośni i Sandżaku są jednym narodem, a ich duchowym centrum jest Sarajewo. Budzi to niechęć Serbii oraz Serbskiej Cerkwi Prawosławnej do tej mniejszości.

3.2. Bośnia i Hercegowina – przykład podziału między Serbami, Chorwatami i Muzułmanami

Bośnia i Hercegowina po konflikcie między Serbami, Chorwatami i Muzułmanami i po porozumieniu z Dayton z 1995 r. podzielona została na dwie jednostki: Republikę Serbską (RS) oraz Federację Bośni i Hercegowiny. Odrębną jednostką administracyjną jest Dystrykt Brčko – znajdujący się na północy BiH. Państwo to zamieszkuje około 4 milionów mieszkańców wśród, których główne narodowości stanowią Boszniacy/Muzułmanie, Serbowie i Chorwaci. Językami urzędowymi są: bośniacki, serbski i chorwacki oraz dwa pisma – cyrylica i łacinka²⁴. Trzy narodowości posiadają prezydencję kolektywną, co oznacza, że jednocześnie głową państwa jest Serb, Chorwat i Boszniak. Trzy narodowości są jednocześnie przedstawicielami trzech wyznań religijnych: katolicyzmu, islamu i prawosławia.

Struktura narodowościowa BiH w 2002 r. przedstawiała się następująco: w Republice Serbskiej Serbowie stanowią 96,8%, Boszniacy 2,19%, a Chorwaci 1%, z kolei w Federacji Bośni i Hercegowiny Boszniacy stanowią 72,6%, Chorwaci 22,3% i Serbowie 2,3%²⁵. Dodatkowo w BiH dochodzi do dwojakiego rodzaju dychotomii. Po pierwsze od 1993 r. zaczęły funkcjonować dwa określenia narodowe: Bośniacy określenie wszystkich mieszkańców BiH niezależnie od przynależności narodowej i Boszniacy określenie muzułmanów zamieszkujących BiH (ale także Sandżak)²⁶. Po drugie, dla BiH pomoc finansowa pochodzi z dwóch kręgów cywilizacyjnych: zachodniego (zwłaszcza od Unii Europejskiej) oraz islamskiego (np. Arabia Saudyjska).

Przyczyn takiego podziału upatrywać możemy w konflikcie, jaki miał miejsce w latach 1992-1995, podczas którego nasilił się ekstremizm muzułmański. Wtedy też Boszniacy skorzystali z pomocy współwyznawców islamu i krajów arabskich²⁷. Do BiH

No40.pdf, *Autonomija Sandžaka sve izvesnija*, Vesti online, [online]. [dostęp: 14.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/138210/Autonomija-Sandzaka-sve-izvesnija>.

²³ Reis – ul – ulema – jest to tytuł religijnego zwierzchnika muzułmańskiego w Bośni i Hercegowinie oraz muzułmanów pochodzących z Bośni. Od 1993 r. funkcję tę pełni Mustafa Cerić.

²⁴ *Strategija kulturne politike u BiH*, Ministarstvo civilnih poslova, Sarajewo 2008, s. 45.

²⁵ P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005, s. 71-97.

²⁶ W latach sześćdziesiątych jeden z przywódców muzułmańskich na emigracji Adil Zulfikarpašić wspominał o nazwaniu Muzułmanów (którzy w Jugosławii otrzymali status narodu w 1968 r.) Boszniakami (Bošnjaci). Stworzenie nowej nacji związane było także z konfliktem między samymi muzułmanami, gdzie jedni dążyli, by kluczowym elementem narodowej tożsamości była religia, a drudzy chcieli narodowości mającej nowoczesny sekularny charakter. V. Perica, *Balkanski idoli (I)*, Beograd 2006 s. 187-189.

²⁷ D. Raduški, *BiH plodno tlo za islamski ekstremizam*, [online]. [dostęp: 14.05.2010]. Dostępny w Internecie: www.nezavisne.com.

zaczęli napływać ochotnicy wojenni, którzy określani byli najczęściej mianem mudżahedinów (bojownik, święty wojownik) lub afgańczyków (weterani wojny w Afganistanie). Większość świata islamu, jak i najemnicy widzieli w BiH wojnę przeciw chrześcijańskiej Europie uciskającej muzułmańskich braci i przeciw prawosławnej Serbii, a także wojnę z niewiernymi. Religijną wizję konfliktu podtrzymywały Arabia Saudyjska, Pakistan, Sudan. W Zenicy powstała Brygada mudżahedinów (El Mudżahid), która wyodrębniła się z 7 Brygady Muzułmańskiej Armii Bośniackiej. Ogólna liczba ochotników szacowana jest na 1500 do 5 000 osób²⁸. Po zakończeniu wojny w BiH część bojowników osiedliła się na jej terenie, zakładając rodziny, otrzymując obywatelstwo i paszport²⁹. Fundamentalisci starali się dotrzeć do społeczeństwa bośniackiego poprzez nawracanie na „prawdziwy islam”. Posłużyło temu zakładanie organizacji (pod przykrywką działalności humanitarnej), takich jak: *Benevolence International Foundation* (BIF), *Bosnian Ideal Future* (BIF), *Active Islamic Youth* (AIO), *Muslim Youth Association*, *Hamas Turabe*, *Warriors of Islam*, *Black Swans*, *World's Islamic Front*, których zadaniem było i jest przyciągnięcie młodych wyznawców islamu³⁰. Ponadto Arabia Saudyjska przekazała po wojnie najwięcej środków finansowych dla Bośni i Hercegowiny. Saudyjczycy szczycą się, że odbudowali 160 meczetów, jednak mieszkańcy tych miejscowości, potrzebowaliby bardziej szpitali lub szkół³¹. Z kolei w Stambule w latach 1991-1998 działał „Szpital Bośniacki”. Turcja zobowiązała się w umowie z IZ, że będzie wypłacać pensje imamom i profesorom trzech medres. W 1996 r. otworzono w Sarajewie Fatih Collage oraz szkoły z wykładowym językiem tureckim i angielskim w Zenicy i Tuzli³².

Z kolei Unia Europejska od 1991 r. przeznaczyła ponad 2,5 mld euro z programów pomocowych, takich jak: ECHO, PHARE, OBNOVA, CARDS (od 2007 IPA). Od 1999 r. kraj ten uczestniczy w Procesie Stabilizacji i Stowarzyszenia (SAP). W BiH w 2005 r. UE zastąpiła stacjonujące od 1995 r. siły NATO i rozpoczęła pierwszą misję o charakterze wojskowym EUFOR „Althea”. W tym samym roku swoją działalność rozpoczęło Biuro Wysokiego Przedstawiciela w Bośni i Hercegowinie³³ reprezentujące społeczność międzynarodową, ONZ oraz UE³⁴. Duże znaczenie dla przyszłości BiH może mieć stanowisko UE dotyczące procesu jej rozszerzenia o państwa Bałkanów Zachodnich. W ciągu 16 lat, jakie minęły od zakończenia wojny w byłej Jugosławii i mi-

²⁸ S. Nikšić, *Bośniaccy muzułmanie – zagrożenie czy szansa dla Europy*, [online]. [dostęp: 14.07.2011]. Dostępny w Internecie: www.pk.org.pl/artykul.php?id=460, G. Kepel, *Święta wojna. Ekspansja i upadek fundamentalizmu muzułmańskiego*, Warszawa 2003, s. 244, 256.

²⁹ P. Szczerkowski, *Bośnia zaczyna wyrzucać terrorystów*, [w:] „Gazeta Wyborcza” z dnia 15.12.2007 r., [online]. [dostęp: 14.07.2011]. Dostępny w Internecie: www.wyborcza.pl.

³⁰ A. C. Lugert, *Preventing and Combatting Terrorism in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo 2002, s. 67-73, [online]. [dostęp: 22.09.2010r.]. Dostępny w Internecie: <http://www.bmlv.gv.at/wissensforschung/publikationen/publikation.php?id=9>.

³¹ S. Marchand, *Arabia Saudyjska. Zagrożenie*, Warszawa 2004, s. 65.

³² A. Parzymies, *Muzułmanie w Bośni i Hercegowinie* [w:] *Muzułmanie w Europie*, pod red. A. Parzymies, Warszawa 2005, s. 160-161.

³³ Obecnie Wysokim Przedstawicielem w BiH jest Valentin Inzko.

³⁴ B. Górka-Winter, *Unia Europejska a Bośnia i Hercegowina – w kierunku nowego modelu partnerstwa* [w:] *Europejski protektorat? Bośnia i Hercegowina w perspektywie Środkowoeuropejskiej* pod red. M. Gniazdowski, Warszawa 2008, s. 163-165.

mo wsparcia wspólnoty międzynarodowej, nie udało się stworzyć jednolitego narodu i niezależnego państwa w Bośni i Hercegowinie.

Ponadto przykładem lansowania katolicyzmu w BiH (ale także w Chorwacji) było i jest podtrzymywanie opinii o przynależności Chorwatów do zachodniej cywilizacji, o trzynastu wiekach chrześcijaństwa w Chorwacji oraz akcentowanie objawień Gopsy (Bogarodzicy) w Međugorie. Powyższe przykłady stanowią wsparcie dla religijności i pokazanie odrębności w kształtowaniu swojej tożsamości narodowej³⁵ oraz przeciwstawianie jej Boszniakom wyznających islam oraz prawosławnym Serbom.

Kolejnym punktem zapalnym jest Republika Serbska, dla której Nenad Kecmanović³⁶ proponuje, by część BiH, zamieszkała w większości przez ludność serbską utworzyła własne państwo lub dostała szeroką autonomię. W dalszej perspektywie mogłoby to umożliwić przyłączenie RS do Republiki Serbii. N. Kecmanović uważał, że jeżeli Kosovo odłączy się od Serbii (co stało się faktem 15 II 2008 r.), to samo stanie się z RS. Przewiduje on ponadto, że Kosovo stanie się Wielką Albanią i proponuje, by problem RS rozwiązać np. na wzór Tyrolu³⁷.

O braku współpracy między narodowościami z trzech kręgów cywilizacyjnych świadczyć może zacięta debata dotycząca opublikowanego w 2009 r. w gazecie *Oslobodjenje* artykułu napisanego przez dziennikarkę Vildanę Selimbegović pt. *Bošnjakistan*³⁸. Artykuł pod znamienym tytułem był reakcją na aferę, która podzieliła sarajewską opinię publiczną. Afera rozpoczęła się, gdy minister edukacji kantonu Sarajewo Emir Suljagić zdecydował, że oceny z przedmiotu religioznawstwo nie będą wliczane do średniej ocen w szkołach. Mufti Mustafa Cerić zapowiedział, że dojdzie do „krwawego i ołowianego sarajewskiego lata” oraz stwierdził, iż minister „nienawidzi Muzułmanów i Islamu” oraz zażądał jego dymisji. Do dyskusji włączył się Wysoki Przedstawiciel dla BiH Valentin Inzko, który stwierdził, że *jest osobiście rozczarowany, taką wypowiedzią od kogoś kto się zobowiązał do promowania pokoju i zrozumienia. [...] taka retoryka może mieć negatywne skutki dla pokoju w BiH. Jeżeli kraj ten nie może zdobyć się na humanitaryzm i odrzucenie nienawiści, nie może zaferować przyszłości swoim dzieciom*. Ministra popiera SDP (Socijaldemokratska partija, Partia Socjaldemokratyczna), a SDA (Stranka demokratske akcije, Partia Akcji Demokratycznej) oczekuje zmiany decyzji³⁹.

³⁵ V. Perica, *Balkanski idoli (1)*, Beograd 2006, s. 253 -263, 276-280; V. Perica, op. cit.

³⁶ Por. N. Kecmanović, *Nemoguća država. Bosna i Hercegovina*, Beograd 2007.

³⁷ Pod względem narodowościowym ludność Tyrolu jest mieszana. Tyrol Północny i Wschodni zamieszkuje wyłącznie Tyrolczycy, mówiący dialektem języka niemieckiego. Tyrol Południowy zamieszkuje w większości Włosi (90 % ludności). Pod koniec lat sześćdziesiątych podpisano porozumienia regulujące uprawnienia kulturalne ludności niemieckojęzycznej. W ich wyniku parlament włoski zatwierdził *Statut Autonomiczny Prowincji Bozen* zwany inaczej *Pakiem*, w którym zagwarantowano zrównanie praw języka włoskiego i niemieckiego, dwujęzyczność napisów w miejscach publicznych, nauczanie w języku niemieckim w szkołach, możliwość tworzenia niemieckojęzycznych instytucji kulturalnych.

³⁸ V. Selimbegović, *Bošnjakistan*, [online]. [dostęp: 11.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.oslobodjenje.ba/index.php?id=1514>.

³⁹ *Bosna postaje Bošnjakistan*, [online]. [dostęp: 12.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.vesti-online.com/Vesti/Ex-YU/139489/Bosna-postaje-Bosnjakistan>.

4. KWESTIA MNIEJSZOŚCI TURECKIEJ I POMAKÓW W BUŁGARII

W Bułgarii największą mniejszością narodową są Turcy, którzy stanowią 9,4% mieszkańców (802 tys.). Inne mniejszości muzułmańskie to Pomacy 176 tys., Romowie 113 tys., Tatarzy 4500 i Czerkiesi 573⁴⁰. Turcy zamieszkują także Macedonię i jest ich 3,9% oraz Grecję, gdzie wśród 120-tysięcznej mniejszości muzułmańskiej Turcy stanowią 50%, Pomacy 35% i Romowie 15%.

Dzięki zmianie polityki Bułgarii, od lat dziewięćdziesiątych XX wieku, w stosunku do mniejszości narodowych, społeczność turecka mogła rozwijać swą działalność polityczną i kulturową. Przywrócono język turecki, powstawały szkoły z wykładowym tureckim oraz prasa, radio i telewizja. Często wspomina się także o re-islamizacji poprzez instytucje z Iranu czy Pakistanu. Zakazana została działalność organizacji, takich jak: *Al.-Wakfal Islam* czy *International Islamic Relief Organisation*. Coraz większy jest także udział Turków w życiu politycznym kraju⁴¹. Ruchy separatystyczne ze strony mniejszości muzułmańskich w zasadzie nie są możliwe, gdyż są oni rozproszeni zarówno na północy, jak i południu kraju. Mimo to, w Bułgarii dochodzi do protestów ze strony prawosławnych mieszkańców państwa, zwłaszcza nacjonalistycznej partii „Ataka”. W maju 2011 r. doszło do bójki i demonstracji przed sofijskim meczetem – nacjonałiści domagali się usunięcia głościków. Następnie lider Partii Wolen Siderow na posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego domagał się dymisji wiceministra i szefa MSW Cvetana Cvetanova – nazwał go „janczarem” i „zarzucał mu zaprzeczenie bułgarskich interesów narodowych Turkom”⁴².

Z kolei Pomacy są przede wszystkim bułgarskojęzycznymi muzułmanami i są potomkami słowiańskiej ludności, która przeszła na islam między XV a XIX wiekiem. Na Bałkanach dochodzi do kłótni o przynależność narodową tej mniejszości. Nacjonałiści tureccy uważają, że ich pierwotnym językiem był „jakiś” dialekt turecki. Bułgarzy uważają ich za Bułgarów, którzy zmienili język i wiarę. Widoczne jest to w samoidentyfikacji, gdzie z jednej strony większość Pomaków określa siebie jako Bułgarów. Z drugiej zaś strony część Pomaków zamieszkujących Rodopy utożsamia się z Turkami. Tym samym, Turcja rości sobie pretensje do „opieki” nad nimi (Pomaków w Turcji żyje ok. 120 tys.). Uznawani są tam za grupę etniczną i poddawani stopniowej turcyzacji. Grecja zaś uznała ich za odrębny naród słowiański. Powodowało to, że władze Bułgarii obawiały się tej mniejszości i usiłowały ich przymusowo asymilować – zwłaszcza w latach 70. i 80. XX wieku. W Macedonii z kolei traktowani są jak mniejszość religijna licząca od 40 do 80 tys. osób⁴³.

⁴⁰ P. Eberhardt, *Problematyka narodowościowa w Bułgarii*, [w:] *Sprawy narodowościowe*, pod red. W.J. Burszta, z. 27, Poznań – Warszawa 2005, s. 53-69; A. Parzymies, *Muzułmanie w Bułgarii* op. cit., s. 70. The World Fact Book, [online]. [dostęp: 14.07.2011]. Dostępny w Internecie: www.cia.gov; *Report about Compliance with the Principles of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 18 September 1999, [online]. [dostęp: 12.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1044526702223>.

⁴¹ A. Parzymies, *Muzułmanie w Bułgarii*, op. cit., s. 70.

⁴² *Bitwa pod meczetem*, [online]. [dostęp: 12.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.euroisl.am.pl/index.php/2011/05/bitwa-pod-meczetem/>.

⁴³ E. Majuk, *Pomacy i Torbesze*, [online]. [dostęp: 12.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.pk.org.pl/artukul.php?id=333>.

Ponadto zauważyć należy, że w Bułgarii (ale także Grecji i Macedonii) działa turecka organizacja *Fethullah Gulen*. Jest to organizacja, której jednym z wielu założeń jest promocja współpracy między cywilizacjami (w opozycji do ich zderzenia), poprzez dialog i wzajemne zrozumienie. Wspiera także tureckie wysiłki przystąpienia do Unii Europejskiej⁴⁴. Jednak organizacja ta postrzegana jest jako szerząca, wśród mniejszości tureckiej, islam sunnicki. Taka polityka możliwa jest dzięki olbrzymiej sieci szkół znajdujących się w ponad 110 krajach na całym świecie. W działaniu tym upatruje się chęci wyedukowania jak największej liczby osób, które mogłyby w przyszłości rządzić islamską Turcją⁴⁵.

5. SKUTKI PODZIAŁÓW CYWILIZACYJNYCH REGIONU BAŁKAŃSKIEGO

Na Bałkanach o zderzeniu cywilizacji świadczą podziały spowodowane występowaniem różnic historycznych, językowych, religijnych, kulturowych i narodowościowych. Odmienność ta sprawia, że narodom i mniejszościom narodowym, zamieszkującym region Bałkanów, trudniej jest się zintegrować np. ze społeczeństwem większościowym, przykładem czego może być brak integracji muzułmanów w krajach, takich jak: BiH, Serbia czy Bułgaria.

Innym przejawem fragmentaryzacji był rozpad Jugosławii a obecnie skutkiem podziałów jest chęć tworzenia własnych autonomii, rozdrobnienie państw bądź tworzenie nowych jednostek państwowych w krajach powstałych po rozpadzie Jugosławii. Przykładem mogą być dążenia do autonomii Węgrów z Wojwodiny, Boszniaków z Sandżaku czy Serbów z Republiki Serbskiej w BiH. W państwach bałkańskich silne są także dążenia do stworzenia własnych jednolitych narodowościowo obszarów. Poszczególne kraje wspierane są również politycznie w obrębie kręgów cywilizacyjnych, np.: Bośniacy Muzułmanie przez kraje arabskie, Serbia przez Rosję czy Grecję, a Chorwacja i Słowenia przez UE. Ponadto w krajach, w których występują mniejszości dochodzi do wzmocnienia nacjonalizmu wśród większości, np. w Bułgarii, Serbii czy Chorwacji. Jest to często przejaw ochrony własnej tożsamości narodowej i interesów narodowych. Kolejną istotną kwestią jest spór o przynależność mniejszości między kręgami cywilizacyjnymi (np. o Pomaków).

Kwestie narodowościowe na Bałkanach, ale także w całej Europie, mogą stanowić czynnik destabilizujący i zagrożenie bezpieczeństwa europejskiego. Przypadek tego regionu pokazuje, iż obszar ten, mimo prób stabilizacji, jest terenem rywalizacji trzech kręgów cywilizacyjnych: zachodniego, który reprezentuje Unia Europejska wraz z Chorwacją, islamskiego wraz z BiH i krajami arabskimi oraz prawosławnego z Serbią i Bułgarią.

⁴⁴ *Fethullah Gulen*, [online]. [dostęp: 12.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.fethullahgulen.org/about-fethullah-gulen/introducing-fethullah-gulen.html>.

⁴⁵ R. Sharon-Krespin, *Fethullas Gulen's Grand Ambition. Turkey's Islamist Danger*, Middle East Quarterly, winter 2009, volume XVI no. 1, [online]. [dostęp: 15.07.2011]. Dostępny w Internecie: <http://www.meforum.org/2045/fethullah-gulens-grand-ambition>.

NATIONAL ISSUES IN THE BALKANS AS EXAMPLE OF CIVILIZATION CONFLICT. SELECTED ASPECTS

Summary

The huge impact of three civilizations on the Balkan Peninsula is the basis of this article. The war that took place in the 1990s and after the breakup of Yugoslavia exposed the existence of several unresolved conflicts between Catholic, Orthodox and Islamic civilizations.

In the article the author also takes account of present trouble spots such as:

- in Serbia, Vojvodina with a large Catholic Hungarian minority and Muslim Sanjak of Novi Pazar, aiming to gain autonomy;*
- the mutual coexistence of Muslims, Serbs and Croats in the strongly divided state of Bosnia and Herzegovina;*
- the question of Turkish and Pomaks minority in Bulgaria.*

This sort of divisions are caused by historical, linguistic, religious, cultural and national differences. The variety of dissimilarities have caused various problems such as: problems with the integration of minorities, with the creation of national autonomous regions or with the building of national states. Moreover, the minorities and states from one civilization circles are supported politically, militarily or economically by the same civilization (for example Bosnian Muslims are supported by Arab states, Serbia by Greece and Russia, Croatia and Slovenia by the European Union).

Keywords: *the Balkans, Bulgaria, former Yugoslavia, national conflicts, Muslims, clash of civilizations*